

Başvuru: 15 Aralık 2015
Revizyon: 10 Nisan 2016
Kabul: 21 Haziran 2016
OnlineFirst: 30 Ağustos 2016

Copyright © 2016 • İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
tjs.istanbul.edu.tr
DOI 10.16917/sd.29304 • Haziran 2016 • 36(1) • 301–305

Kitap Değerlendirmesi

Patron Baba ve İşçileri The Boss Father and his Employees

Yasemin Aydın¹

Patron Baba ve İşçileri: İşçi Sınıfı, Köylülük ve Paternalizm

Hasan Güler

İstanbul, 2014, İletişim Yayınları, 270 sayfa.

Bu çalışmada, halen Uşak Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi olan Hasan Güler'in doktora tezinden yola çıkarak hazırladığı *Patron Baba ve İşçileri* kitabı üzerine betimleyici bir inceleme yapılacaktır.

Hasan Güler'in Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Doktora programı kapsamında hazırladığı *Endüstriyel Paternalizm Üzerinden Sanayileşme: Çanakkale İli Çan İlçesi Örneği* başlıklı tez 2011 yılında kabul edilmiştir. Kitap, bu tezin gözden geçirilmiş hali olup Çanakkale'nin Çan ilçesindeki Kaleseramik Fabrikaları² üzerinden yürütülen saha araştırmasına dayanır.

Yüksek lisans eğitimi esnasında Çanakkale bölgesinin kültürel envanterini çıkarmaya yönelik bir saha çalışmasında³ yer alan yazar, bu kapsamda işçileşen köylüler üzerine de incelemelerde bulunmuştur. İşçileşen köylüler konusundaki incelemelerini daha derinleştirmek üzere yapacağı bir akademik çalışma için Çan'ın uygun bir saha olduğunu görmüş ve doktora araştırması için Çan'ı ve Seramik Fabrikasını mekân olarak seçmiştir.

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ordu Cad. No: 196, Beyazıt Fatih 34459 İstanbul.
Eposta: seminaydin@gmail.com

² Kaleseramik, Türkiye'nin ilk seramik karo üreticisi olan ve 1957'de temeli atılıp 1960'ta üretime başlayan Çanakkale Seramik Fabrikaları A.Ş. ile duvar karosu üretimi yapan ve 1972 yılında kurulan Kalebodur Seramik Sanayi A.Ş.'nin birleşiminden müteşekkildir. Fabrikalar 2000 yılında tek çatı altında birleşmiş ve Kaleseramik Çanakkale Kalebodur Seramik Sanayi A.Ş. ismini almıştır. Çan'da 1.250.000 metrekare açık ve 650.000 metrekare kapalı alanda kurulu 50 fabrikada faaliyetlerini sürdüren firma, yıllık üretim kapasitesi itibarıyla, tek bir alanda üretim yapan, dünyanın en büyük seramik kuruluşudur

³ Şebnem Gülfidan'ın TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) ile birlikte yürüttüğü saha araştırması.

Güler, araştırmasını meslek odaları başkanları, fabrika yöneticileri, işçiler ve ilçe halkını içeren bir örneklem üzerinden gerçekleştirmiştir. İlçede kadın-erkek yeterli sayıda kaynak kişiye ulaşmış, zengin içerikli mülakatlar gerçekleştirmiştir.

Güler çalışmasını derinlemesine görüşmeler ve kaynak kişilerle kendiliğinden gelişen sohbetler ile bir sözlü tarih çalışması olarak yürütmüş; bunun yanında yerel ve ulusal gazete arşivlerinden ve konuyla ilgili sosyal değişme literatüründen de faydalanmıştır. Bir lisans bitirme tezi (Güçlü, 1970) hariç ilçeye dair bu konu çerçevesinde başka bir çalışma bulunmayışı nedeniyle, ortaya çıkan sonuçları farklı bulgularla karşılaştırma imkânı olmamıştır.

Hasan Güler'in tezi, toplumsal değişim kavramı etrafında, sanayileşmenin kırsal alanda ortaya çıkardığı dönüşümü inceleyen ampirik bir çalışma olup literatürde kırsal incelemeler ve sanayi kökenli araştırmaların kesiştiği bir yerde durmaktadır. Bu alanda Türkiye'de yapılan en kapsamlı çalışma Mübeccel B. Kıray'ın *Ereğli: Ağır Sanayi'den Önce Bir Sahil Kasabası* (1962) adlı çalışmasıdır. Ereğli'de yapılan Demir Çelik Fabrikası'nın oluşturacağı toplumsal değişmeyi inceleyen Kıray'ın çalışması, teorik ve uygulamalı (Sunar, 2014) olması bakımından oldukça önemlidir. Güler'in çalışması Kıray'ın geleneğini takip etmekle birlikte sanayileşmenin sağladığı değişimi özel sektör örneği ve endüstriyel paternalizm kavramı üzerinden incelemesi bakımından farklılaşmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi yazarın bu çalışmadaki temel ilgi alanı fabrika ve yarattığı toplumsal değişimdir. Güler'e göre fabrika bugünün paradigmasının en iyi anlaşılacağı yerlerden biridir, buna rağmen sosyal bilimlerin ilgi alanından uzak kalmıştır (Güler, 2014, s. 13) Yazar fabrikayı, Türkiye'nin erken dönem sanayileşmesinde kırsalın dönüşümündeki rolü üzerinden, "endüstriyel paternalizm" kavramı ile ilişkilendirerek inceler. Söz konusu fabrika bir devlet teşebbüsü değil, özel sektör yatırımdır. Bu durum özel sektörün taşra üzerindeki dönüştürücü gücünü göstermesi bakımından önemlidir.

Endüstriyel paternalizm, 19. yüzyılın sonlarında kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak özellikle sanayi kasabalarında ortaya çıkan bir otorite biçimidir. Bu kavram, toplum ve aile yönetimlerinde kararların rehber kabul edilen kişilerce alınmasını öngören paternalist baba otoritesi modelinden hareketle toplumsal hayata hükmeden "patron-baba"yı simgeler. Çan örneğinde fabrika, istihdam sağlama gücü dolayısıyla patron babanın iktidarının kaynağıdır.

Güler'in çalışması, sonuç ile birlikte beş bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde alan araştırmasının yöntemi ve konuyla ilgili literatüre yer verilmiştir. Birinci bölüm, kavramsal çerçeveyi oturtmaya yöneliktir ve endüstriyel paternalizm ve ilgili diğer kavramlar etrafında gelişmektedir. İkinci bölümde, Çan ilçesinin tarihçesi, demografik özellikleri, Seramik Fabrikası'nın kuruluşu ve takiben yaşanan sosyal ve ekonomik

dönüşüm tartışılmıştır. Üçüncü bölüm, 1960-1980 yılları arasında Çan'ın emek piyasası hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu bölümde ayrıca bir kırılma noktası olarak 1965 yılında fabrikada yaşanan grev ve sonrasında 1970-1980 arasındaki gelişmeler incelenmiştir. Dördüncü bölüm, 1987-2010 dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde uygulanan neoliberal politikaların fabrikanın üretim yapısı, organizasyonu, işgücü dönüşümü üzerindeki etkisi ve endüstriyel paternalizmin yeni süreçteki evrimi anlatılmaktadır. Endüstriyel paternalizmin, sanayinin güçlü olduğu dönemler kadar günümüzdeki modern emek piyasasında da geçerli olan bir iktidar biçimi olduğu savunulmaktadır.

Ekler kısmında ise yazarın araştırma günlüğünden kesitler, örnek bir mülakat ve Çan ilçesine ait çeşitli fotoğraflar yer almaktadır. Söz konusu içerikler sebebiyle Ekler bölümü, yazarın duygusal dünyasına girmek ve bir mekân olarak Çan'ı hissedebilmek bakımından anlamlı katkılar sunmaktadır.

Saha araştırmasına dayanan eser, fabrika vasıtasıyla gelişen ve sanayi kasabasına dönüşen bir Anadolu ilçesinin hikâyesini, bizzat bu değişime tanıklık etmiş kişilerin ağzından anlatmaktadır. Bu yönüyle kitap, mekanik bir metin olmaktan çıkmakta; sıcak ve samimi ifadeler üzerinden değişime tanık olmamızı sağlamaktadır.

Çan, 93 Harbi sonrasında Balkanlardan göç almış bir kasabadır. Bu göçler sonucu zengin bir kültürel çeşitlilik ortaya çıkmış; Muhacir, Pomak, Çıtak, Manav ve Yörük köylerinin oluşturduğu bir yerleşim birimi haline gelmiştir. 1950'lere kadar tarım ve hayvancılık, halı dokumacılığı ve mevsimlik işçilik gibi faaliyetlerle geçinen tipik bir Anadolu kasabası görünümünde olan ilçe, bölgede kömür varlığının tespit edilmesi ile değişmeye başlamıştır. Kömür, Seramik Fabrikası'nın Çan'a kurulmasında da belirleyici unsurdur. 1960'ta fabrikanın üretime geçmesi ile birlikte değişim iyice hızlanmış, köylülüğün yanında yeni bir emek türü olan fabrika işçiliği (yarı-işçilik⁴) ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özellikle yakın köylerden fabrikaya gelen işçiler, tarımsal faaliyetlerini de devam ettirmişlerdir. Bundan dolayı yazar, bu işçi tipini "işçileşmiş köylüler" olarak adlandırmaktan yanadır.

1960-80 yılları arasında Çan, radikal bir dönüşüm sürecine girmiştir. Göçler dolayısıyla nüfus artmış; fabrika etrafında yeni yerleşim yerleri hatta mahalleler kurulmuştur. Nüfusun artması, üretimin artışını sağlamış; fabrikadaki ve kömür işletmesindeki ürünlerin sevkiyat ihtiyacı ise nakliyecilik sektörünü doğurmuştur. 1980'lere kadar devam eden dönem, Çan'ın hızla modernleştiği ve refaha kavuştuğu bir zaman dilimidir. Söz konusu dönem içinde yaşanan 1965 grevi bir kırılma olarak nitelenirse de, kuşaklar boyunca ailelerin fabrikada çalışması, fabrikayı sahiplenmesi, diğer taraftan başka bir alternatiflerinin de olmaması gibi nedenlerle güçlü bir işçi sınıfı geleneğinden söz etmek mümkün değildir.

4 Yarı-işçilik, toprakla ilişkinin kesilmediği, fabrikada çalışan insanların bir yüzünün de köye dönük olduğu işçilik tipini açıklamak için kullanılmaktadır.

1980 sonrasında ithal ikameci politikalar yerine ihracata yönelik büyüme modeline geçiş ile birlikte üretimde ortaya çıkan değişimler fabrikaya da yansımış; işçi çıkarma, taşeron çalışma modeli gibi uygulamalar işçiler açısından oldukça sıkıntılı bir durum oluşturmuştur. Çan halkı fabrikaya bağımlıdır, çünkü fabrika yıllar boyunca ilçe sakinlerinin farklı bir yaşam biçimi oluşturmasına izin vermemiştir.

Özellikle 2008 krizi sonrası fabrikadaki küçülmenin etkisi doğrudan Çan halkı üzerinde görülmektedir. Seramik Fabrikası'nın istihdam yaratma noktasında eriyen gücü, yıllar süren bağımlılığın etkisiyle, ne tam işçi, ne köylü ve ne de girişimci olan çalışanlarını farklı alternatifler aramaya itmektedir. Fabrikanın ilişkili olduğu diğer alanlarda da -nakliyecilik sektörü gibi- yaşanan daralmalar sebebiyle dışarıya göç başlamış ve fabrikanın kapanma korkusunun oluşturduğu ruh hali ile ilçede intihar vakaları ortaya çıkmıştır.

Çanakkale Seramik, özel sektörün yerel üzerinde kurduğu iktidar ilişkisini (endüstriyel paternalizmi) anlamak bakımından önemli bir örnek oluşturmakta ve bu tür bir sanayileşme stratejisinin sadece kamu işletmelerinde değil, devlet desteği ile kurulan özel sektör yatırımlarında da ciddi ölçüde bağımlılık ilişkileri ürettiğini göstermektedir. Buradaki bağımlılık kültürel değil, ekonomik bağımlılıktır. Yazar, bu bağımlılığı tanımlamak ve iddiasını daha çarpıcı hale getirmek için “ağa” metaforunu kullanmakta ve bu yeni nesil ağanın “marabalarını” yani itaatkâr işçi öznelerini fabrika üzerinden kontrol ettiğini ifade etmektedir. Bu kontrol, sadece geleneksel örgütlenme biçimlerinde mevcut değildir. Modern dünyada değişen ekonomik dengeler, yeni kapitalizm kültürünün bir sonucu olarak oluşan esnek istihdam koşulları ve taşeron işçilik yapısı da -ilçe özelinde- söz konusu bağımlılığın artarak devam etmesine neden olmaktadır. Bu durum araştırmanın dikkate değer sonuçlarından birisi olarak karşımıza çıkmakta ve -yazarın temel söylemi olan- endüstriyel paternalizm ve bağımlılık ilişkisini yeni piyasa koşullarında da doğrulamaktadır. Söz konusu tespitler, tek tip üretim modeline dayanan sanayileşme stratejisinin oluşturduğu sorunları gözler önüne sermek ve bu kapsamda üretilecek alternatif politikaların önemine işaret etmek bakımından önem taşımaktadır.

Hasan Güler'in kitabı, patron babanın -devletin koruyucu şemsiyesi altında- ilçeye sihirli bir değnek ile dokunuşunu ve bu yolla gerçekleşen sanayileşme ve modernleşmenin hikayesini, değişimi yaşayanların diliyle dinlemek isteyen okuyucular için güzel bir deneyim sunmaktadır. Söz konusu değişimin Türkiye'nin sanayileşme süreci bağlamında uygulanan politikalar, güç ilişkileri, göçler ve ilçedeki demografik durum, emek piyasası, yeni sınıfların ortaya çıkışı ve mevcut sınıflar arasındaki değişiklikler, mekânın biçimlenmesi, sosyal hayata etki, geleneksel kodların dönüşümü gibi farklı açılardan tartışılması ve bütünsel bir yaklaşımla ele alınması, konu üzerine çalışma yapmak isteyenler için oldukça besleyici kaynağı karşımıza çıkarmıştır.

Eserde sunulan çalışma alanı, yöntemi, konunun işlenişi, kavramsallaştırma ve ifade biçimi birbiriyle tutarlıdır. Meselenin bu büyük dönüşüm sürecinden bizzat etkilenenlerin dilinden ve ilk ağızdan aktarılması konunun renkliliğini ve derinliğini artırmaktadır. Bununla birlikte dönüşümün mimarı olan İbrahim Bodur'un kişisel deneyiminin -sağlık sorunları nedeniyle- incelenememiş olması, sürecin girişimci boyutunun algılanabilmesi açısından ciddi bir boşluk oluşturmaktadır.

Taşradaki modernleşmeyi girişimci yönüyle de görebilmek isteyen okuyucular ayrıca, Kurtuluş Cengiz'in (2013) Kayseri'nin Hacılar İlçesi'nde benzer yöntemlerle yaptığı bir çalışma olan *Yav İşte Fabrikalaşak* kitabına başvurabilirler.

Kaynakça

- Güler, H. (2014). *Patron baba ve işçileri; İşçi sınıfı, köylülük ve paternalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurtuluş, C. (2013). *Yav işte fabrikalaşak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sunar, L. (2014). Türkiye'de sosyal bilimlerde toplumsal değişim. *Sosyoloji Dergisi*, 29, 83–116.
- Kale. (t.y.). *Yatırımcı ilişkileri*. [http://www.kale.com.tr/tr/kurumsal/yatirimci-iliskileri adresinden](http://www.kale.com.tr/tr/kurumsal/yatirimci-iliskileri-adresinden) 13.04.2016 tarihinde edinilmiştir.
- Güçlü, H. (1970). *Çanakkale Seramik Fabrikaları* (Lisans bitirme tezi, İstanbul Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, İstanbul).